

התפלגות זו היא אחד מסימנים רבים לכך שחמשת חומשי תורה בנויים בכיזמוס, כלומר בסימטריה מתהפכת, צורת אִב־גִּב־א. הדבר הולם את נושאי העל של החומשים:

- א: בראשית - הפרהיסטוריה של עם ישראל (העבר הרחוק)
 ב: שמות - המסע ממצרים להר סיני
 ג: ויקרא - קוד הקדושה
 ב: במדבר - המסע מהר סיני לערבות הירדן
 א: דברים - הבתרהיסטוריה של עם ישראל (העתיד הרחוק)

המוטיב־השוזר צדק/צדקה מופיע בנקודות האסטרטגיות במבנה הזה: בשני הספרים הממסגרים, בראשית ודברים, ובפרק המרכזי של החומש האמצעי, ומכאן באמצע התורה כולה - בויקרא פרק יט. ניכר שהמושג הזה הוא נושא שָׁלֵט, דומיננטי, בתורה כמכלול.

מה פירושו? קשה לתרגם את מושג הצדק/צדקה המקראי ללשונות זרות, ואפילו לעברית בשימושיה המודרניים, בגלל גוני המשמעות הרבים שיש בהם: צדק, דין, צדיקות, צדקה, יושרה, הוגנות, הגינות ותום. המושג מציין יותר מצדק משפטי גרידא, שכן לציונו של זה האחרון משתמשת התורה במילים "משפט" ו"דין". דוגמה אחת תמחיש את ייחודו של המושג:

וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא - לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבְטוֹ! הָשִׁב תִּשָּׁיב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כִּבּוֹא הַשֹּׁמֵשׁ; וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִרְכָּהּ, וְלֹךְ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים כד, יב-יג).

"צדקה" אינה יכולה לתפקד כאן כמונח משפטי. מדובר במצב שבו לאיש עני יש רק בגד אחד או שמיכה אחת, והוא מסר אותם כעבוט,



צדק: דין עם רחמים

בפתח נאום הסיכום הגדול שלו באוזני הדור הבא, משה מתייחס לנושא שספר דברים כולו עתיד לעמוד בסימנו: הצדק.

וְאַצְוָה אֶת שְׁפִטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר: שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפִטָתָם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ. לֹא תִכְיֶרוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט; כִּקְטָן כְּגֹדֶל תִּשְׁמָעוּן. לֹא תִגּוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ, כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא־לֵהִים הוּא. וְהִדְבַּר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם - תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו (דברים א, טז-יז).

"צדק" היא מילת מפתח בספר דברים - וידוע במיוחד הפסוק "צדק, צדק תִּדְרֹךְ, לְמַעַן תִּחְיֶה וִירִשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (דברים טז, כ). התפלגות ההופעות של המילה "צדק", והמילה הנגזרת ממנה "צדקה", בחמשת חומשי תורה רחוקה מלהיות מקרית. ריכוזיה הגדולים נמצאים בחומשים הראשון והאחרון: 16 פעמים בספר בראשית, ואילו בספר דברים - 18. לעומת זאת, בספר במדבר אין היא מופיעה כלל, והופעותיה המעטות בספר שמות ובספר ויקרא מרוכזות כמעט כולן בפרק אחד בכל חומש: שלוש מתוך ארבע היקרויות של המילה בספר שמות נמצאות בפרק כג (בצמד הפסוקים ז-ח), וכל חמש ההיקרויות המילה בספר ויקרא נמצאות בפרק יט.

משכון, כנגד הלוואה שקיבל. למלווה יש זכות משפטית לשמור אצלו את הבגד עד שהלוואה תסולק. אך לפעול על יסוד הזכות הזאת איננו הדבר הישר והטוב. זו התעלמות ממצבו של העני, שאין לו מה שיחמם את גופו בלילה קר. הרעיון מתבהר אף יותר כאשר מעיינים בפסוקים מקבילים בספר שמות, הקובעים כך:

אם חבל תחבל שלמת רעך - עד בא השמש תשיכנו לו, כי הוא כסותה לבדה, הוא שמלתו לערו; במה ישפכ? והיה כי יצעק אלי - ושמעתי, כי חנון אני (שמות כב, כה-כו).

אותו מצב שבספר דברים מתואר כ"צדקה" נקשר בספר שמות להיותו של ה' "חנון", כלומר רחמן ועושה חסד, לשון חן וחנינה. אפשר להגדיר את ה"צדקה" הזאת כ"דבר הנכון וההוגן לעשות" וכ"צדק שהרחמים ממתנים אותו". אכן, ה"צדק" בתורה, להבדיל מן ה"דין" כשהוא בפני עצמו, חייב לכלול גורם ממתן של רחמים. מכאן האירוניה הנוראה והטרגית בנאומה של פורציה במחזהו של שייקספיר 'הסוחר מוונציה' (בתרגומו של דורי פרנס):

מידת הרחמים אינה נכפית.
כמו גשם רך נוטפת היא לארץ
מן המרום. ברכה כפולה יש בה:
הן לנותן והן למקבל.
בפכירים היא פכירה מכל:
הולמת שליטים יותר מכתר.
שרביט רק מיצג עצמה גשמית,
הוא סמל של יראה והוד מלכות,
גלומים בו חיל ורעד של שלטון.

אך רחמים עולים על כל נפנוף
שרביט: כסאם הוא בתוך לב מלכים,
זה סמל של האלהים עצמו.
כוח ארצי נגלה כא־להי
כשרחמים ימתיקו דין. על שום
כך, יהודי, גם אם אתה טוען
כדין, שקל זאת: על פי הדין, אף איש
בינינו לא יראה את הגא־לה.
אנו מתפללים לרחמים,
והתפלה הזאת מורה לנו
גם להשיב במעשה רחום.¹

שייקספיר מבטא כאן את הסטראוטיפ הנוצרי בן ימי־הביניים בדבר מידת הרחמים הנוצרית, בגילומה של פורציה, לעומת מידת הדין היהודית, בפיו של שיילוק. עיניו טחו לחלוטין - ואיך אפשר אחרת, בהינתן התרבות השלטת סביבו - כי "הדין" וה"רחמים" אינם הפכים בעברית, אלא הם כרוכים יחדיו במילה אחת, "צדק" או "צדקה".

את האירוניה מגדילה העובדה שהדימוי שבפי פורציה לגבי מידת הרחמים, "כמו גשם רך נוטפת היא לארץ מן המרום", לקוח ישירות מספר דברים, משירת האזינו; ולא זו אף זו, כמבוא לדברים בזכות המשפט והצדקה של האל:

יערף כמטר לקחי,
תזל כטל אמרתי -
כשעירם עלי דשא
וכרכיבים עלי עשב.

כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא,
הָבוּ גִדְלָל לֹא־לִהְיוּ.
הַצּוֹר, תָּמִים פַּעֲלוֹ,
כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט.
אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עֹל,
צָדִיק וְיֵשֶׁר הוּא (דברים לב, ב-ד).

הניגוד הכוזב בין היהודי לנוצרייה ב'הסוחר מוונציה' הוא עדות רהוטה לשיבוש הפרשני האכזרי שנקטה התאולוגיה הנוצרית כלפי היהדות עד לפני שנים לא רבות.

מדוע הצדק מרכזי כל כך ביהדות? כי אין בו משוא פנים. החוק המותווה בתורה אינו מבחין בין עשיר לעני, בין חזק לחלש, בין מקומי לנוכרי. השוויון בפני החוק הוא תרגום של השוויון בפני האל למונחים אנושיים. שוב ושוב מדגישה התורה כי הצדק אינו יצירה אנושית: "לֹא תִגְדּוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא־לֵהִים הוּא". וכיוון שמשפט הצדק שייך לאלוהים, אסור להתפשר עליו בגלל פחד, בגלל שוחד או בגלל העדפה. זוהי חובה שאין לברוח ממנה – וזכות שאי אפשר להתכחש לה.

היהדות היא דת של אהבה: "וְאַהֲבַת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ"; "וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ"; "וְאַהֲבַתְּ אֶת הָעָר."² אבל היא גם דת של דין, כי בלי דין האהבה משחיתה (מי לא יכופף את הכללים, אם רק יוכל, כדי להעדיף את אהוביו?). והיא גם דת של רחמים, כי בלי רחמים המשפט עצמו עלול לחולל עוול. דין ועוד רחמים שווה צדק: תנאי היסוד לחברה הגונה.

סביב שולחן השבת

1. למילה "צדק" פירושים רבים. איך אתם מפרשים אותה?
2. למה התכוון משה באומרו "לֹא תִגְדּוּ מִפְּנֵי אִישׁ, כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא־לֵהִים הוּא"?
3. אם הייתם שופטים, מה היה החלק הקשה ביותר בעבודתכם?

1 ויליאם שייקספיר, הסוחר מוונציה, מערכה רביעית, תמונה ראשונה. מאנגלית: דורי פרנס, מתוך אתר שייקספיר ושות'.
2 דברים ו, ה; ויקרא יט, יח; דברים י, יט, ובדומה לכך ויקרא יט, לג-לד.